

Deák-Sárosi László

1956 filmek

■ A 60. évforduló alkalmával összegyűjtöttem azokat a dokumentum- és játékfilmeket, amelyek az 1956-os forradalom és szabadságharcra hangsúlyosan foglalkoznak, legalább egy-egy epizód erejéig. A lista nem teljes, hiszen nehéz meghúzni a határt, hogy mi számít hangsúlyosnak a tematika alapján, illetve mely parabola utal például – áttételesen – arra a bizonyos tizenkét napra és előzményeire, illetve következményeire. A felderítést az is nehezíti, hogy 1989 után nem csak központi költségvetési támogatással készültek dokumentumfilmek, ami a kötelezpéldány-gyűjtésnél még mindig fontos szempont. A gyártók ráadásul nem minden esetben tettek eleget a kópia- vagy másfajta másolat leadási köteleességüknek.

Célom elsősorban az, hogy a főbb kategóriákra találjak példákat, a legfontosabb alkotásokat kiemeljem, és ezek főbb jellemzőit felvázoljam azok számára, akik történeti vagy ismeretterjesztő forrásként vagy az adott történelmi fejezet élményszerű megismerése céljából kívánnak válogatni a lehetőségek közül.

1.1.1 Híradók (októberig és december végén)

A forradalom évének, 1956-nak megismerése szempontjából értékes anyagot jelentenek a filmhíradók. Természetesen a híradók a pártállam felügyelete alatt készültek, és alapvetően a hivatalos, Rákosi és felső vezető társai ideológiáját képviselik. A tudósításokból azonban hírt lehet kapni a fontos bel- és külpolitikai eseményekről, az ipari termelésről és kismértékben a mindennapi életről.

A híradókban a diktatúra nyomasztó ideológiai programszövegei mellett megjelenik az enyhülés és a kritikai hang is. A narrátor az első hónapokban még csupán a köztisztaság nem megfelelő kezelésének felelősségét firtatja, de ősztől, a 30-as és 40-es heti sorszámú híradókban a szerkesztők már azt is megengedhették maguknak, hogy szóvá tegyék: egy lánykollégiumot a diákok helyett miért a rendőrök használhatnak.

A Magyar Filmhíradó 1956. 37., szeptemberi kiadásában látható, hallható, amint a Kínába induló Magyar Néphadsereg Művészegyüttese előadja a Nemzeti Múzeum lépcsőjén Kodály Zoltán Petőfi Sándor *Nemzeti dalára* írt kórusművét. Igazi előforradalmi hangulatot idéznek meg ezek a hangos képek. A Nemzeti Múzeum lépcsőjén jelen volt a zeneszerző, Kodály; és a Múzeumkertet, ameddig a szem és a kamera ellátott, emberek sűrű tömege töltötte be.

Beszédeselek lehetnek a híradókból cenzurális okokból kihagyott hírek is. A 32. heti híradóból kihagyták a szuezi válságról szóló tudósítást.

Az 1956. október 11-ei, 41-es számú híradóban látható összeállítás Rajk László és társai rehabilitálásáról, temetéséről. A hírcsokor a rendszerrel szembeni ellenállás erősödésének egyértelmű jele.

Az 1956-os év híradóit a MaNDA digitálisan felújított formában, a hiányzó részeket pótolva meg fogja jeleníteni DVD-n, még 2016-ban. A forradalom idején nem készültek híradók, de a kiadványban ezeket válogatott dokumentumfelvételek pótolják.

1.1.2 Filmgyári filmesek felvételei

Az 1956. október 23-át követő eseményekről is készültek dokumentumfilm-felvételek. A Filmgyárban fennmaradt jegyzőkönyvek szerint egész csoport operatőr és rendező kapott felkérést kollégák, gyártásvezetők részéről, akik rokonszenveztek a forradalom célkitűzéseivel, hogy rögzítsék az utcákon zajló eseményeket. Egy ilyen jegyzőkönyv szerint (idézi Gervai 2011: 35) a dokumentumfelvételek forgatásában a következő operatőrök, rendezők, producerek vettek részt: Badal János, Banovich Tamás, Forgács Ottó, Hegyi Barnabás, Herczenik Miklós, Herskó János, Magyar József, Makk Károly, Máriássy Félix, Mészáros Gyula, Nádasy László, Nemere László, Pásztor István, Révész György, Rényi Tamás, Szemes Mihály, Szóts István, Teuchert József, Tóth János, Vagyóczky Tibor, Zsigmond Vilmos és több, néven nem nevezett diák a Filmművészeti Főiskoláról. Egyéb források szerint ennél jóval több filmes vett részt a dokumentumfilmes munkában, hiszen alkalmilag többen is csatlakoztak a forgatócsoportokhoz.

A magyar filmesek, gyakran veszélyes helyzetekben, nagyon fontos mozzanatokot rögzítettek abban a tizenkét napban. Sajnos ezek a felvételek nem mind maradtak fenn. Egy részük visszajutott a Filmgyárba, de ezeket részben megsemmisítették, például úgy, hogy egyes személyek kinyitogatták a még elő nem hívott negatívok dobozait. Jobb sorsra azok a tekercsek jutottak, amelyeket a készítőik vagy általuk megbízott személyek külföldre juttattak. Ezekből a határon kicsempésztett felvételekből több részlet szerepelt külföldi híradókban, dokumentumfilmekben. Ám a mai napig léteznek felderítetlen és Magyarországra még vissza nem juttatott felvételek.

A fennmaradt és hazakerült felvételekről se derült ki minden esetben, hogy ki készítette. A többiek érdemeit nem csökkentve megemlíthető, hogy kiemelkedő munkát végzett Badal János (1927–2015), Kovács László (1933–2007), Szóts István (1912–1998) és Zsigmond Vilmos (1930–2016). A három operatőr, joggal tartva a megtorlás veszélyeitől, külföldre menekült. Ők valamennyien jelentős nemzetközi filmes karriert futottak be. 1957-ben Szóts István is elhagyta az országot. Hogy a negatív példák se merüljenek feledésbe, egyet érdemes megemlíteni: Illés Lajos operatőrrel úgy emlékeznek a filmes kollégák, mint aki több, a Filmgyárba került negatív dobozát kinyitogatta előhívás előtt.

1.1.3 Mikó József felvételei

Külön csoportot képeznek a dokumentumfilmek sorában Mikó József (1920–2008) felvételei. Mikó nem filmgyári, hanem állami filmes operatőr volt. Neki kis teherautó is rendelkezésére állt, és számos helyszínre el tudott jutni nem kis méretű filmes felszerelésével. Az ő anyaga minőségileg jelentős – bár a terjedelme mindössze 40 perc –, és nagy előnye, hogy készítője gyorsan külföldre juttatta. Mikó az Egyesült Államokban telepedett le, és a rendszerváltás után Budapestre látogatva segített a Filmarchívum munkatársainak helyszínek, időpontok és személyek azonosításában. Mikó felvételeit nyers állapotban, tehát szerkesztetlen formában őrzi a MaNDA és Filmintézet. Az egyes képsorok azonban ismertek, és számos hazai és külföldi dokumentumfilmben használtak már fel őket. A MaNDA munkatársai – történészekkel összefogva – már évek óta tervezik egy filmes honlap létrehozását, amely jelenetek, sőt kisebb egységek (snitek) szerint időpont, helyszín és tárgyszavak segítségével nyilvánosan kereshetővé tenné az anyagot. Nyilván nem csak Mikó felvételeit.

1.1.4 Dr. Erdélyi István által összegyűjtött mozgóképek

Az 1956-os dokumentumfilm-felvételek másik nagyobb csoportja, amelyet a MaNDA és Filmintézet őrzi, az a dr. Erdélyi István producer által összegyűjtött anyag. Ezek is szerkesztetlen helyzetképek, összterjedelmük megközelítőleg egy óra, és több készítőtől származnak. Vannak köztük a fent már említett filmgyári alkotók felvételeiből, de amatőr filmek és külföldi társaságok anyagai is. Még Mikó József képsoraiból is található benne. A gyűjtő, dr. Erdélyi István producer már 1956 előtt külföldön élt. A második világháború után hagyta el az országot, és cége, a Kárpátfilm által gyártott több magyar film negatívját, pozitív kópiáit csempészte nyugatra egy jugoszláv sóderszállító uszályon (Hangosfilm 2016). Ezeknek a filmeknek nagy része az 1945 utáni kommunista tisztogató akciók áldozatául esett volna. A mintegy 130 betiltott filmből többtucatnyi sérülten, hiányosan, vagy egyáltalán nem maradt fenn, köztük néhány, Erdélyi cége által gyártott film se. Az Erdélyi által összegyűjtött 1956-os anyagból összefüggő dokumentumfilm is készült 1957-ben, a Német Szövetségi Köztársaságban; a film a forradalom történelmi előzményeit is tárgyalja. Magyarországra csak főcím nélküli kópiája jutott el, így a stáb pontosan nem ismeretes, de a hagyomány producerként és rendezőként is Erdélyit jelöli meg. A film a 2000-es években DVD-n is megjelent.

1.1.5 Amatőrfilm-felvételek

A forradalmi eseményekről mind a fővárosban, mind vidéken készültek amatőrfilm-felvételek is, de ezek többségét a készítők november 4-e után megsemmisítették, tartva a hatalom megtorlásától. Fotókon, sőt mozgóképeken is feltűnnek amatőr filmesek, kezükben kamerával. A felvételeknek csak kis hányadát sikerült külföldre csempészni, és még kevesebb jutott vissza belőlük Magyarországra. A kevés kivétel közé tartoznak a Bartis Ferenc erdélyi költő hagyatékából a Petőfi Irodalmi Múzeumba került képsorok.

1.1.6 Külföldi tévétársaságok és magán személyek felvételei

Fotók és más dokumentumok tanúsága szerint külföldi tévétársaságok is forgattak 1956. október 23-a és november 4-e között Budapest, illetve más magyarországi települések utcáin, például az osztrák és a lengyel filmhíradó, a BBC Panoráma forgatócsoportja, a Fox, az NBC, a CBS, a Telenews, a CNBC, a RAI olasz rádiótársaság és egy svájci operatőr (Kő idézi Vargát 2016). Ezek összegyűjtésére már történtek kísérletek, de a kutatás több munkát és anyagi ráfordítást igényelne. Bonyolítja a helyzetet, hogy a tévétársaságok archiválása 1956-ban még nem volt kellően körültekintő, illetve hogy a dokumentumfilm-összeállításokban nem mindig saját anyagot használtak. A könnyebben hozzáférhető tudósítások nem ismeretlenek Magyarországon, hiszen például a MaNDA és az MTA TTI közös filmklubjában 2016. április 20-án meg lehetett tekinteni egy összeállítást korabeli lengyel filmhíradókból.

1.2.1 A kádári pártállam dokumentumfilmje 1956-ról

Idehaza, a forradalmat a szovjeteknek eláruló kádári hatalom nem tétlenkedett megrendelni a filmesektől a maga legitimációját megjelenítő dokumentumfilmet. 1957-ben Kolonits Ilona készített egy 30 perc körüli hosszúságú rövidfilmet *Így történt* címmel. Már a cím is jelzi, hogy a történeti hitelesség igényével lép fel, és mintha nem is értelmezné, hanem csupán megmutatná az 1956-os eseményeket. Ezzel szemben a népfelkelést ellenforradalomként értelmezi. Egy pártpropagandai *filmkatalógus* ajánló szövege Kolonits filmjéről: „Az 1956-os magyarországi ellenforradalom eseményeivel foglalkozik a film, a reakciós-imperialista erők támadásának okaival. A munkásmozgalom története oktatásához ajánljuk” (Filmkatalógus 1981: 110). A katalógus a történelmi tematikák között további dokumentum-

oktatófilmeket ajánl, amelyek érintőlegesen foglalkoznak 1956-tal. 1981-ben még ilyen, az ideológiai nevelést segítő filmkatalógust jelentetett meg a Kossuth Könyvkiadó.

1.2.2 Dokumentumfilmek 1956-ról a rendszer-váltás után

1956 történetileg hű, de legalábbis pontosabb bemutatásához várni kellett 1989-ig. Azóta készültek filmek, nem is kis számban. A filmek minősége azonban nem mindig kielégítő a történeti alaposság, de a technikai színvonalat illetően sem. A felderítésük sem egyszerű, mert a finanszírozói, gyártói és forgalmazói rendszer nagyon szétdarabolódott. Éppen azért csupán egy válogatást közlök az alábbiakban olyan filmekből, amelyeket magam is megtekinttem, vagy megbízható forrásból olvastam róla dokumentációt, leírást. A MaNDA és Filmintézetben, ami kötelempéldány-gyűjtő hely, nincs meg az összes filmnek a kópiája.

A válogatásba felvettem a történeti vagy esztétikai szempontból kiemelkedő alkotásokat, illetve azokból többet is, amelyek a 40. és 50. évfordulóra készültek. A legtöbb dokumentumfilm az 50. évforduló előtt készült, vegyes színvonalon. A 37. Filmszemlén csak négyet mutattak be a versenyszekcióban, de pozitívum, hogy további tizenháromat meg lehetett tekinteni információs vetítéseken. Érdekes, hogy a fődíjat a dokumentumfilm kategóriában nem 1956-os, hanem külföldi tematikájú film kapta (*Fekete kutya – Történetek a spanyol polgárháborúról*, 2005, Forgács Péter), és az 1956-osok közül sem úgymond a lényegeset emelték ki. Az OSZK 1956-os Intézete különdíjjal a *Képzelt forradalom avagy osztrák–magyar Románia* (2005, Zágoni Balázs) című filmet ismerte el, ami nem központi, a forradalom sorát meghatározó eseményekről szól. Az OSZK 1956-os Intézete körültekintően és szakmailag megalapozottan

értékelt a 37. Filmszemlén bemutatott összes 1956-os filmet, és joggal jegyzi meg, hogy a stáblistákon egy-két filmtől eltekintve nem jelzik a felhasznált dokumentumok (képek, zenék, filmrészletek) forrásait (OSZK 1956-os I. 2006).

A dokumentumfilmek közül kiemelek néhány filmet, amelyeket mindenképpen érdemes megtekinteni. A *Vérrel és kötéllel* (1989, Erdélyi János, Zsigmond Dezső) az egyik legkorábbi tabudöntő film, a mosonmagyaróvári sortűz valódi okai után nyomoz. Az *Ávósok I–III.* (1994, Kubinyi Ferenc, Chrudinák Alajos) az 1956-ban a nép ellen fordult erőszakszervezet, az ÁVH történetét mutatja be. A tévéfilm sugárzását az ismétlés során betiltották, és nem az igazságtartalma miatt. A legátfogóbb, leghitelesebb 1956-ról szóló képet a négy-, majd ötrészesre bővült „*Népek Krisztusa, Magyarország*” I–IV. (2007, Jelenczki István) nyújtja. Jelenczki megszólaltatja a forradalom még élő hőseit, történész és politikus szakértőket, és a film árnyaltabban tárgyalja például Nagy Imre szerepét és a Kossuth téri tüntetés, illetve sortűz részleteit, mint a korábbi filmek és történészi munkák. Az I–IV. részek a forradalom és szabadságharc legfontosabb eseményeit taglalják, az V. rész, *Tóth Ilona drámája* (2008) viszont egy egyéni sorsot követ végig.

A *szabadság vihara* (*Freedom's Fury* – 2006, Colin K. Gray, Megan Raney) ugyankülföldi gyártású film, közreműködő magyar koprodukciós partnerrel, de mindenképp az egyik legátfogóbb, legalaposabb és legigényesebb kivitelű. A néhány apróbb ténybeli tévedés és az amerikai, sportközpontú szemlélet nem befolyásolja a lényegét. A több mint másfél órás film kitér a forradalom történelmi előzményeire, összekapcsolja a szálakat a melbourne-i olimpián az elődöntőben a szovjet csapattal összezsápoló vízilabdázók sorsával, és megszólaltat számos, 2005-ben még élő résztvevőt, szemtanút, köztük a magyar és a szovjet vízilabdacsapat még élő tagjait, illetve Hruscsov szovjet főtitkár fiát és Mikó József operatőrt is.

A *vers mögött* – Papp Tibor digitális költői műhelye (2015, Baska Balázs, Czirják Pál, Deák-Sárosi László, Képes Gábor) című dokumentumfilmet nem elsősorban társszerkesztői és vágói érdekeltségem miatt emelem ki, hanem azért, mert a film rövidebb és hosszabb változata ingyenesen és legalisan elérhető az interneten. A film – mint a címe is jelzi – portré a párizsi Magyar Műhely egyik alapítójáról. Papp Tibor azonban hosszan és élményszerűen mesél benne a 1956-os emlékeiről, a Budapesten töltött napokról, majd az országból való meneküléséről.

A *Hazatérők* (2016, Szabó Mihály) Papp Tibor mellett további három, 1956 után emigrációba kényszerült író visszaemlékezéseit tartalmazza: András Sándorét, Ferdinandy Györgyét és Makkai Ádámét.

2.1.1 1956-ban készült rendszerkritikus játékfilmek
Meglepő és mégis érthető, hogy 1956-ban film készült a II. József idején szerveződő első magyar köztársasági mozgalomról, közismertebb – megbélyegző – nevén Martinovics-összeesküvésről. Ha nem is az összes részletét tekintve, de a mozgalom a lényegét illetően, összességében párhuzamba állítható 1956-tal. Érdekesség, hogy a film diafilmként is megjelent. A *császár parancsára* (1956, Bán Frigyes) az egyetlen, 1956-ban készült rendszerkritikus film, amelyet nem tiltottak be vagy nem cenzúráztak meg.

A *csodacsatár* (1956, Keleti Márton) nemcsak a gyártás éve és cenzúrázottsága okán – a „disszidált” Puskás Ferencet újraforgatott jelenetekben Hidegkuti Nándorral helyettesítették – kapcsolódik 1956-hoz. A film egy képzeletbeli banánköztársaságban játszódik, Duca tengernagy megkísérli a hatalomátvételt, de sikertelenül. A közönség körében a retrospektív vetítéseken népszerű alkotást a MaNDA digitálisan felújítva tervezi megjelentetni.

Az *Eltűszentett birodalom* (1956, Banovich Tamás) a valaha készült egyik legjobb magyar politikai satíra. Alapja egy népmesei történet az igazmondó juhászról. A középpontban a hatalma féltésétől megőrült király áll, akit a végén a juhász az egész udvartartásával együtt a feneketlen kútba táncoltat. Az üzenetet a pártvezetés magára vette, a filmet már bemutatása előtt betiltották, a rendezője pedig kilenc évig nem jutott munkához a szakmájában. A rendezőt volt szerencsém meghívni 2014-ben egy általam szervezett filmklubra (*A szocialista szellem vasútja – Betiltott, cenzúrázott szatírák és drámák*), a film vetítésére. Banovich Tamás a közön-

ségtalálkozón hosszan mesélt 1956-os emlékeiről (idézi: Deák-Sárosi 2014).

Érdekes adalék, még a dokumentumfilmes anyaghoz, hogy az 1956. december 4-ei nőtüntetésről Banovich Tamás felvételeket készített. A filmtetekercseket elásták a Svábhegyen. Sajnos a rendező társát később letartóztatták, aki a szovjet vállalatoknak kínzás hatására elárulta a tekercsek helyét. A dokumentumanyag így eltűnt, de Banovich szerint még meglehet valamelyik szovjet-orosz archívumban vagy levéltárban.

Ugyancsak a betiltás sorsára jutott a *Keserű igazság* (1956, Várkonyi Zoltán). A film a korszakban a pártállam által megrendelt munkaverseny- és szabotázsfilmek kritikája, egyfajta ellentörténet, amely a munkaverseny okán hatalmukkal visszaélő gazdasági vezetők magatartását mutatja be. A történet egyben az összeomlásra megérett rendszer parabolája is.

2.1.2 1957-ben készült játékfilmek 1956-ról

Lényeges mozzanat, hogy már az 1956-os események után vagyunk, tehát közvetlen és áttételes utalásokat egyaránt lehet keresni a látottak, hallottak között. Ami igazán különös, hogy ez a két film egyáltalán nem az újjászerveződő kommunista hatalom és a kádári pártállam szócsöve. Ezek ma is nézhető és érvényes filmek, mi több, történetileg hitelesek. Hogy miért lehetett szólni szabadabban 1956-ról, annak az a fő oka, hogy 1956 végén és 1957 első félévében a kádári konszolidációt még tanácsatlanság és útkeresés jellemezte. Kádár, aki kezdetben a forradalom ügye mellé állt, majd a szovjetek oldalára, és az 1950-es években börtönben ült, el akart határolódni Rákositól, a személyi kultusztól, illetve az 1950-es évektől. Ezért készülhetett el a két film, de *A nagyrozsdási eset* című (1957, Kalmár László) olyan kritikusra sikerült, hogy betiltották.

Az *Éjfélkor* (1957, Révész György) nem a harcokat és a forradalmi események közvetlen politikai okait tárgyalja, hanem egy szerelmespár személyes sorsán keresztül mutatja be azokat a társadalmi, politikai, ideológiai törésvonalakat, amelyek a népfelkeléshez vezettek. A pár nem is vesz részt a tömegmegmozdulásokban, hanem üdülés közben a rádióból értesülnek a hírekről. Az országos és a magánéleti dilemmák miatt döntésre kényszerülnek, és 1956 szilveszterén választanak: egyikük elhagyja az országot, a másik pedig itthon marad.

Teljesen más jellegű *A nagyrozsdási eset* (1957, Kalmár László). Nem realista stílusú dráma vagy melodráma, hanem komédiának, vígjátéknak álcázott politikai szatíra és parabola. A fiktív történet szerint a kisvárosba borellen-

őr érkezik, akit egy tévedés miatt miniszternek hisznek, és ez olyan folyamatot indít el, amelynek során megdől a kisváros korrupciós vezetésének a hatalma. A film nemcsak a történet összefüggéseivel beszél nagyon is jól felismerhetően a forradalomról, hanem személyekre tett utalásokkal is egyértelműsíti mondandóját. Például a személyi kultuszát képekkel, szobrokkal kihangsúlyozó tanácselnök (Tompai Sándor) nagyon hasonlít Rákosi Mátyásra és a borellenőr (Páger Antal) Nagy Imrére. Sinkovits Imre pedig önmagát játssza. A népszerű színész, aki a tömegtüntetéseken a Talpra magyart szavalta, és beválasztották a színészek forradalmi bizottságába, a filmben a korrupciós hatalmat megdöntő megmozdulások fő szervezője lesz. A történetben kettős szerepben, furdóigazgatóként és a borászati vállalat igazgatójaként, tehát nagyon hangsúlyosan

szerepel Gáti József színész, aki – ő maga és a maszkjai is – megtévesztésig hasonlítanak Károlyi Mihályra. A film ezzel a gesztussal nemcsak a Rákosi-korszakot, hanem a teljes baloldali mozgalmat kidobta az ablakon. Kritikussága miatt ezt a filmet is betiltották és 1984-ig, tehát 27 évig pihent piros Z-betűvel ellátott, zárt dobozokban. A film rendezője később már csupán két film készítésére kapott lehetőséget, évekkel később, és a nevét még 1983-ban sem találja a filmes életrajzi lexikonban (Papp–Karcsei 1983). *A nagyrozsdási eset* azóta is az 1956-os forradalom legjobb játékfilmes és parabolisztikus feldolgozása (Deák-Sárosi

2014: 19–24), de DVD-n való megjelentetése nem merült fel az illetékesekben.

2.1.3. A kádári pártállam játékfilmjei 1956-ról

Néhány éves késéssel a kommunista hatalom is elkészítette a saját játékfilmes verzióját 1956 értelmezéséről. A *Tegnap* (1959, Keleti Márton) Dobozy Imre *Szélvihar* című színműve alapján készült. Dobozy a forgatókönyv írásában is részt vett, és ő írta a folytatása, a *Virrad* (1960, Keleti Márton) szövegkönyvét is. A *Szélvihart* 1985-ben ismét filmre alkalmazta, de már egy másik rendező, Jeles András. A forradalom utóéletéről szól *Az arc nélküli város* (1960, Fejér Tamás). Ezek mindegyike az 1956-os forradalom valódi tényeinek és céljainak tagadásában fogant. Megtekintésük azoknak ajánlott, akik történelmi ismereteik alapján kritikailag tudják értelmezni a pártállam művészi kinyilatkoztatásait.

2.1.4 Parabolák és visszaemlékezések a rendszerváltás előtt 1956-ról

Bár nehezen hihető, 1957 és 1989 között is készültek filmek, amelyek érvényes feldolgozásai 1956-nak. Ezek az alkotások áttételesen utalnak a forradalomra, vagy annak utóéletével foglalkoznak.

A megfelelő ember (1959, Révész György) *Anagyrozsdási eset*hez hasonló politikai szatíra és parabola, csak óvatosabb és kuszább. A történet egy ménlelep korrupt vezetőjének a megbuktatását meséli el. Érdekes, hogy ez a ménlelep-vezető szintén megtévesztésig hasonlít Rákosi Mátyásra az öt alakító Tompa Sándor révén.

A *Négyen az árban* (1961, Révész György) első megközelítésben ifjúsági film, úttörőfilm és katasztrófafilm, mégis remek parabolája az 1956-os forradalomnak. A történet az 1956 tavaszi dunai árvíz idején játszódik, de árnyalt utalásokkal megidézi az októberi-novemberi eseményeket is. A jégzajlás, a fiatalok engedetlensége és

a végén a repülőkből a jégtáblákra a környezet megóvása érdekében zúdított sortűz erős asszociációkat indíthat el abban, akinek van hozzá szeme, füle (Deák-Sárosi 2014c. 11–15). A forgatókönyvíró, Örsi Ferenc – családtagjainak visszaemlékezései alapján – szándéka szerint minden írásával, filmjével utalni akart 1956-ra. Ha az összes forgatókönyvével nem is, de a *Négyen az árban* címével sikerült.

A *Nyár a hegyent* (1967, Bacsó Péter) azért kell megemlítenem 1956 vonatkozásában, mert egy balatonfelvidéki kényszermunkatábor egykori vezetőjének és fogvatartottjának találkozásáról szól. A film külön érdekessége, hogy a főszereplője Mensáros László (Deák-Sárosi 2013), aki 1956-os tevékenységéért börtönben ült. 1956 utóéletéről szóló kiváló alkotás, ami számos hazai és külföldi díjat nyert.

A *Szerelem* (1970, Makk Károly) Déry Tibor két önéletrajzi novellája alapján készült. Déry Tibort, mint ismeretes, 1956-ban a Petőfi kör sajtóvitájában történt, a pártvezetést bíráló felszólalása és a forradalomban való tevékenysége miatt börtönbüntetésre ítélték. A büntetés egy részét le is töltötte. A *Szerelem* hiteles lélektani helyzetkép 1956 utóéletéből.

Bár az *Eldorádó* (1988, Bereményi Géza) nem teljes terjedelmében szól 1956-ról, és nem is feszegeti a forradalom történelmi és politikai okait, sokan úgy emlékeznek erre a filmre, mint amelyik elsőként mert utalni 1956-ra az 1980-as évek végén.

2.2.1 Kritikus szemmel nézendő játékfilmek 1956-ról a rendszerváltás előtről és utánról

Természetesen nincsen olyan film, amelyben ne legyen valamilyen tartalmi vagy formai hibát találni, de az e kategóriába tartozók 1956 vonatkozásában tévednek, véletlenül vagy szándékosan, bizonyos tényeket vagy szemléletet illetően. Kellő történelmi tájékozottsággal azonban bármelyik film megtekinthető.

A *Húsz óra* (1965, Fábri Zoltán) az egyik olyan film, amellyel a főszereplő, Páger Antal törlesztett a pártnak azért, hogy 1956 nyarán visszahívták az országba, és megbocsájtották korábbi radikális jobboldali megnyilvánulásait. A *Húsz órában* a mindenkinek jót akaró tanácselnököt alakítja. Ugyanakkor szerepelt *A nagyrozsdási esetben*, majd három évvel később *Az arc nélküli városban* is.

A *Tízezer nap* (1965, Kósa Ferenc) egyetlen, nem túl hosszú, de hangsúlyos epizód erejéig foglalkozik 1956-tal. Ez a film leginkább problematikus része, mert a többi megfelel a szociográfiai kutatások alapanyagának. Az epizód a minden kommunistával való zsigeri leszámolás modelljét villantja fel, ami nem volt jellemző sem a vidéki, sem a fővárosi helysítékekre. A rendező egy közönségtalálkozón elmondta, hogy az epizódot átírták és újra is forgattatták vele. A film viszont 2014-ben megjelent DVD-n, és az epizódot nem helyettesítették az eredetivel, amennyiben az (még) megvan. Különös, hogy a DVD borítójára épp az 1956-os jelenet került, amikor a falu két fő kommunistája a folyóban állnak, esetleges kivégzésükre várva. A szerkesztő ezt találta a film legjellemzőbb pillanatképeinek, és az alkotók ismereteim szerint nem tiltakoztak a borítókép kiválasztása ellen.

Az e kategóriába tartozó filmek közül több csak érintőlegesen foglalkozik 1956-tal, vagy indokolatlanul pesszimista és nihilista perspektívájúra szorítja le 1956 utóéletét. Az *Egymásra nézve* (1982, Makk Károly) tulajdonképpen egy leszbikus újságíró nemi identitásának elismeréséért folytatott „szabadságharca”. 1956 szabadsága és egy nem heteroszexuális újságíró szabadsága meglátásom szerint nem hozható közös nevezőre, vagy csak nagyon erőltetetten. A *Megáll az idő*, (1981, Gothár Péter) és a *Szamárköhögés* (1986, Gárdos Péter) depresszív alapállása és kilátástalan perspektívája mondhatni „nem reprezentatív”. Az utóbbiból az ÁVÓ-s pesti értelmiségi családok nézőpontja még kevésbé. Még a *Két történet a félműltből* (1979, Philemon és Baucis, Makk Károly) is legalább döntésre készíti a két idős főszereplőt, miszerint ha történik valami országos méretű változás, abból senki nem vonhatja ki magát, valamilyen mértékben és jelleggel állást kell foglalnia. A *Másik ember* (1987, Kósa Ferenc) és a *halálraitélt* (1989, Zsombolyai János) nem mutatja be a társadalomban és a politikában a legfontosabb törésvonalakat. A *temetetlen halott* (2004, Mészáros Márta) dokumentumjellege és számos valódi tény megidézése ellenére nem fest pontos képet a Nagy Imre elleni eljárásról, az ellene hozott ítéletről és végrehajtásáról, és még kevésbé a forradalom ügye mellé álló miniszterelnök jellemrajzáról. A *Koloradó Kid*, (2010, Vágvölgyi B. András) egyszerűen azt állítja, hogy a forradalom utáni megtorlás idején gyakorlatilag mindenki árulóvá vált.

Az egyik legproblematisabb film a *Szerencsés Dániel* (1982, Sándor Pál). Rossz asszociációkat és érzéseket kelt a nézőben, hogy a volt ÁVH-st Angelinek (‘angyal’-nak) hívják; mindenki mindenkivel összefog és le is számol; illetve a lyukas zászlós „hazafiak” egy csoportja a

határnál, menekülés közben még mindig lincseléssel akarja rendezni a számlát a (volt) karhatalmisok felé.

A *Szerencsés Dániel* 2016-ban egy intézmények közötti, költséges digitális felújítási program része a *Szamárköhögéssel* és az *Egymásra nézvével* együtt, miközben más, 1956-ot történelmileg pontosabban, arányosabban és elfogulatlanabban bemutató filmek restaurálása és kiadása fel sem merül.

2.2.2. Játékfilmek a rendszerváltás után 1956-ról

A rendszerváltás után készült játékfilmek többsége már kevesebb tévedést vagy akár torzítást tartalmaz, mint a korábbiak. Nem tanácsos azonban ezeket se kritikátlanul történelmi forrásnak tekinteni, és nem csupán történetük fikciós jellege miatt. Például a *Szabadság, szerelem* (2006, Goda Krisztina) remekül kidolgozott, korszerű, fiatalokat is megszólítani képes film, azonban az október 25-én a Kossuth téren tüntető magyar civilek egy részét fegyverrel a kezükben ábrázolja, miközben ezt semmilyen tény nem igazolja.

Létezik tehát számos, 1956-ot jól, rosszul, vagy elfogadhatóan feldolgozó dokumentum- és fikciós film. Ha néhány filmet ki kell emelnem, akkor a Mészöly Miklós és Ratkó József művei alapján készült *Pannon töredéket* (1997, Sólyom András), a Kovács István regénye alapján forgatott *Budakeszi srácokat* (2006, Erdöss Pál), illetve a *Mansfeld*-per anyagait feldolgozó *Mansfeld* (2006, Szilágyi Andor) című alkotásokat említem.

3. Animációs filmek

Mindössze két rövidfilm elkészültéről vannak ismereteim, de ezek tartalmilag és esztétikai kivitelben is értéket képviselnek. A fiatalok mártír-szabadságharcoson végrehajtott halálos ítélet dokumentumait dolgozza fel képi- leg a maga nemében, műfajában egyedülálló animációs rövidfilm: *Jegyzőkönyv – Mansfeld Péter emlékére* (2006,

Szilágyi Varga Zoltán). Létezik a forradalom legfontosabb képi motívumait fekete-fehér rajzokkal elevennő, érzelmileg átélhetővé tévő mozgókép is: *Töredékek 1956* (2006, Kiss Iván).

JEGYZETEK

A vers mögött – Papp Tibor digitális költői műhelye (2015, BASKA Balázs, CZIRJÁK Pál, DEÁK-SÁROSI László, KÉPEs Gábor):

http://mandarchiv.hu/cikk/4185/A_vers_mogott__Papp_Tibor_digitalis_koltoi_muhelye

<https://youtu.be/JUHITYARYA4>

DEÁK-SÁROSI László. 2013. *Mensáros László történelmi ügyei*. Mandarchiv. 2013. február 7.

http://mandarchiv.hu/cikk/1526/Mensaros_Laszlo_tortenelmi_maganugyei

DEÁK-SÁROSI László. 2014. *Filmklubos találkozás Banovich Tamással*. Káfé Főnix: <http://kafe.hhrf.org/?p=35362>

DEÁK-SÁROSI László. 2014b. *Az 1956-as forradalom lélektana szatirikus parabolában: A nagyrozsdási eset (1957)*; *Magyar Napló*, 2014. augusztus, 19–24.

DEÁK-SÁROSI László. 2014c. *Jégzajlás és sortűz 1956-ban: A Négyen az árban című filmről*. *Magyar Napló*, 2014. november, 11–15.

Dr. Erdélyi Istvánról a Hangosfilm szócikkében (2016. VIII. 30.): <http://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/erdelyi-istvan> *Filmkatalógus a tömegpolitikai munkában felhasználható filmekről*. Bp., Kossuth, 1981.

GERVAI András: 2010. *Fedőneve: „szocializmus” – Művészek, ügynökök, titkosszolgák*. Pécs, Jelenkor 2010.

KÓ András: 2016. *Menekítés hátizsákban és csomagban*. = *Magyar Hírlap*, http://magyarhirlap.hu/cikk/38564/Menekites_hatizsakban_es_csomagban

1956-os témájú dokumentumfilmek a 37. Magyar Filmszemlén. 2006.- Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archivum:

http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:.....P2_PAGE_URI:50/filmszemle

PAPP Sándor, dr. – KARCSAI Kulcsár István (szerk.). 1983. *Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben. Akik a magyar filmeket csinálják*. Magyar Filmgyártó Vállalat, Mozcóképforgalmazási Vállalat, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum. Budapest.

JÁTÉKFILMEK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN 1956-RÓL

Magyar rekviem (1990, Makk Károly)

Napló apámnak, anyámnak (1990, Mészáros Márta)

Pannon töredék (1997, Sólyom András)

Bolygóút (2002, Vicsek Károly)

Rózsadomb (2003, Cantu Mari)

Telitalálat (2003, Kardos Sándor–Szabó Illés)

Világszám (2004, Koltai Róbert)

Szabadság, szerelem (2006, Goda Krisztina)

56 csepp vér (2006, Bokor Attila, Pintér Tamás)

Budakeszi srácok (2006, Erdőss Pál)

Mansfeld (2006, Szilágyi Andor)

Jegyzőkönyv – Mansfeld Péter emlékére (2006, Szilágyi Varga Zoltán)

Liberté '56 (2006, Vidnyánszky Attila)

Csendkút – Gérecz Attila emlékének (2007, Pozsgai Zsolt)

A Nap utcai fiúk (2007, Szomjas György)

Bedobozolt kacatok – egy magyar litánia (2011, Puszt Tibor)

A berni követ – tévéfilm (2014, Szász Attila)

A teljes bibliográfia elérhető a Magyar Művészeti Akadémia könyvtárában.